

ضرورت توسعه پایدار در مناطق عشایری استان فارس

علی شکور^۱

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران

علی شمس‌الدینی

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران

اعظم حیدری

کارشناسی ارشد ژئومورفولوژی و برنامه‌ریزی محیطی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

غلامعباس واحدپور

عضو هیات علمی جغرافیا، واحد لارستان، دانشگاه آزاد اسلامی، لارستان، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۵/۱۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۲/۱۸

چکیده

توسعه پایدار جامعه عشایری، فرآیندی است که در آن سیاست‌های طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی و دیگر سیاست‌ها چنان طراحی شده باشند که از نظر اقتصادی، اجتماعی و بوم‌شناسی پایدار باشد. جامعه عشایری به عنوان جامعه سوم در کنار سایر جوامع (شهری - روستایی) در ایران به جامعه‌ای اطلاق می‌شود که معیشت مبتنی بر دامداری، و استفاده از مراتع می‌باشد. بنابر این بررسی توسعه پایدار در جامعه عشایری استان فارس حائز اهمیت فراوانی است. این پژوهش در این راستا از جامعه آماری منطقه مورد نظر با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۶۰ نمونه (نفر) انتخاب گردید. ابزار تحقیق پرسشنامه بوده و روش جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از تکنیک‌های مشاهده و مصاحبه انجام گرفت. میزان ضریب آلفای کرونباخ برای ساختار اقتصادی ۰/۸۸ بدست آمده و با استفاده از نرم افزار (SPSS ۱۹) میزان همبستگی ساختار اقتصادی از طریق آزمون پیرسون با فاکتورهای مانند تعداد دام‌های عشایر، میزان درآمد سالانه از دامداری و سابقه بهره برداران مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج بدست آمده بین میزان ساختار اقتصادی با میزان درآمد سالانه از دامداری و سابقه بهره برداران رابطه مستقیم معنی دار و با تعداد دام رابطه عکس معنی داری وجود دارد و نشان‌دهنده رابطه تنگاتنگ جامعه عشایری با ساختار اقتصادی آن‌ها است. از جمله نتایج حاکی از ضعف اقتصادی بهره‌برداری‌های عشایری، بهران مدیریت و تخریب ناشی از چرای مفرط، افزایش هزینه‌های تعلیف دستی دام، نگرش منفی به روند زندگی آتی عشایر، عدم حمایت کافی از بیمه عشایر توسط دولت، نبود بازار مشخص خرید و فروش دام، مهاجرت فصلی جوانان عشایر به شهرها برای تأمین هزینه‌های زندگی به دلیل ناکافی بودن درآمد، همچنین جامعه عشایر مورد مطالعه تحت نظام ایلی توان پتانسیل توسعه خود را به دلیل محدودیت‌های جمعیتی (اکولوژیکی) اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی را تا حدودی از دست داده است و اقتصاد عشایر مورد مطالعه دارای ضعف‌های اساسی می‌باشد. بنابر این ترسیم افق آتی و داشتن برنامه بلند مدت و میان مدت برای این جامعه می‌تواند در توسعه پایدار جامعه عشایری کشور مؤثر واقع گردد.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، جامعه عشایری، وضعیت اقتصادی، دامداری، استان فارس

مقدمه

ایران سرزمینی است که در آن زندگی کوچ نشینی و دامداری سنتی قدمت دیرینه دارد. جامعه عشایری ایران به عنوان یکی از سه جامعه شهری، روستایی و عشایری با جمعیتی حدود ۲ درصد جمعیت کشور از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارای نقش‌های مهمی در کشور می‌باشد. ترسیم افق آتی و داشتن برنامه بلند مدت و میان مدت برای این جامعه، می‌تواند در توسعه پایدار کشور و جامعه عشایری مؤثر واقع گردد. کوچ نشینی را می‌توان به عنوان پدیده‌ای ناشی از علل سیاسی و محیطی در نظر گرفت که تا عصر حاضر ادامه یافته و نقشه مهمی را در جوامع یکجانشین به عنوان یک جامعه حاشیه‌ای بازی کرده است که برای تأمین نیازهای جسمانی آن جوامع و برای تأمین نیازهای زندگی خود ملزم به حرکت یا کوچ همراه دام شده‌اند (Anjam rouz, 2007). همچنین دام سرمایه اصلی کوچ نشینان بوده که حدود ۱۳/۲ درصد گوشت قرمز و ۸/۱ شیر و ۳۵ درصد صنایع دستی کشور از طریق دام‌های عشایر تولید می‌گردد (Mohebi, 2012). یکی از مشکلاتی که امروزه به چشم می‌خورد، زوال تدریجی کوچ نشینی در ایران است از جمله علل عمده این فروپاشی انقلاب صنعتی و اثرات آن، نفوذ فرهنگی غرب در ایران، اسکان اجباری، خلع سلاح و فروپاشی ساختار قدرت سیاسی در ایلات، انتقال قدرت ایلات به نمادهای دولتی شمرده شده است (Amanullahi, 2003). باید توجه داشت که در توسعه پایدار هدف، به حداقل رساندن مصرف منابع طبیعی تجدید ناپذیر و پایدار ساختن مصرف منابع تجدیدپذیر است. علیرغم اهمیت حیاتی مراتع، به علت بهره‌برداری بی رویه و غیر اصولی از آن‌ها باعث تخریب مراتع به میزان قابل توجهی شده است. البته واقعیتی که بشر امروزه با آن مواجه می‌باشد آن است که علیرغم نیاز مبرم جوامع به محصولات و فرآورده‌های دامی، میزان بهره‌وری مراتع به علت روش‌های بهره‌برداری بی رویه به شدت کاهش یافته است (Rahimi & Sadeghi, 2004). تحقق توسعه پایدار کشور، توسعه‌ای که وضع موجود را ببیند، نگاه به آینده داشته باشد به محیط زیست توجه نماید، منافع نسل آینده را رعایت کند و همه اجزاء و عناصر سیستم ملی که شامل بخش‌های مختلف فعالیتی و جوامع سه گانه کشور و پتانسیل‌های بالقوه و بالفعل را در یک نگرش تعاملی با جهان در نظر داشته باشد، منوط به توجه به جامعه عشایری به عنوان زیرسیستمی از سیستم ملی می‌باشد. از مهم‌ترین اهداف این تحقیق: جهت اجرای توسعه پایدار در مرحله اول: باید پتانسیل‌ها و امکانات مناطق عشایر نشین استان فارس را بررسی کرده که خوشبختانه این امر توسط اداره کل امور عشایری استان فارس طی گزارش « برنامه راهبردی (استراتژیک) ساماندهی عشایر استان فارس در افق ۱۴۰۴ » توسط کارشناسان این اداره تهیه گردیده است.

مرحله دوم: شناخت محدودیت‌ها و موانع زندگی عشایری است که آن هم در گزارش فوق آمده است. مرحله سوم ادامه راهکارهای علمی با توجه به مراحل یک و دو است.

مفاهیم

توسعه پایدار: مفهوم توسعه پایدار مفهومی بسیار اساسی و مهم است، زیرا در بر گیرنده، ایده آل و اصولی است که درک شناخت و تحقق آن آینده‌ای روشن را نوید می‌دهد و بی توجهی و جهل نسبت به آنان، اضمحلال و نابودی محیط و بشریت را در پی خواهد داشت. یکی از مهمترین مسائل فراروی کشورها به ویژه کشورهای در حال

توسعه، دستیابی به توسعه پایدار می‌باشد. با وجود اینکه در پایه نظری توسعه پایدار تأکید اساسی بر توسعه یکپارچه در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی می‌باشد، اما دستیابی به چنین اهدافی نیازمند تلاش مجموعه‌های مختلف بخش عمومی و خصوصی و مردم نهاد(NGOS) در پهنه مکانی و فضایی سرزمینی می‌باشد. در تبیین نظری مفهوم توسعه پایدار، هدف غایی توسعه اقتصادی تأمین رشد اقتصادی پایدار، حداکثر نمودن منافع، گسترش بازار، حداقل نمودن هزینه‌ها، افزایش بهره‌وری، در توسعه محیطی تأمین ظرفیت تحمل منابع، حفاظت و بازیافت منابع، کاهش ضایعات و در توسعه اجتماعی رضایت مندی از نیازها و افزایش خود اتکایی، امنیت اجتماعی، مشارکت و غیره معنا یافته‌اند.(Rodrigue 2009).

ایجاد توسعه پایدار: توسعه پایدار در اغلب موارد در سه بعد محوری مورد توجه نظریه پردازان این علم بوده است پایداری اقتصادی با شاخص‌های بهره‌وری، رشد فناوری و سودآوری، پایداری اجتماعی با شرکت شهروندان مطلع، مشارکت سهامداران، عدالت اجتماعی، فرصت برابر و توزیع عادلانه امکانات، پایداری محیطی با شاخص‌های بهداشتی انسانی، بهداشت اکوسیستم، تنوع زیست محیطی، حفاظت منابع طبیعی و باز چرخه آن است. (Ebrahim pour & Zahedi, 2011).

جامعه عشایری و توسعه پایدار: عبارت توسعه پایدار در اوایل سال‌های ۱۹۷۰ در باره محیط و توسعه بکار رفت. این الگو از حق انتخاب نسل‌های که هنوز به دنیا نیامده‌اند حمایت می‌کنند. چنین الگویی، منابع طبیعی مورد نیاز برای توسعه در آینده را تحلیل نمی‌برد و محیط زیست را تخریب نمی‌کند، چنین نگرشی به توسعه پایدار معروف است. آینده جامعه عشایری نیز تابعی از مکانیسم عمل مجموعه عوامل اجتماعی، اقتصادی، جمعیتی و فرهنگی داخل و خارج از جامعه ایلی خواهد بود. برخی از کارشناسان مسایل عشایری، دوام زندگی عشایری به شکل کنونی را قائم به نسل سالخورده و میانسال فعلی می‌دانند. پیش بینی می‌شود به سه دلیل شامل: حفظ سرزمین و قلمرو، علقه‌های فرهنگی و عشیره‌ای و مزایای ناشی از نظام بهره‌برداری عشایری از مراتع لااقل طی دو دهه آینده زندگی عشایری مبتنی بر کوچ با شیوه غالب رمه گردانی تداوم خواهد داشت (Nomadic Affairs Organization, 2004).

چشم انداز جامعه عشایری در افق ۱۴۰۴: توسعه یافتگی، عدالت اجتماعی، بهره‌مندی از امنیت اجتماعی، داشتن سهم برتر منابع انسانی، پیوستگی مردم و حکومت، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب در آمد، ارتقاء نسبی درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل، بر خوررداری از سلامت و رفاه و امنیت غذایی و... (Management Planning Country, 2003). پیش بینی می‌شود در سال ۱۴۰۴ در کشور جمعی از عشایر شیوه معیشتی کوچندگی خواهند داشت. برای این گروه پیشنهاد می‌گردد تا با عملیاتی شدن برنامه‌ها، جامعه کوچ نشین برخوردار از ویژگی‌های سند چشم انداز توسعه یافته گردد.

اقتصاد کوچ نشینی: اقتصاد کوچ نشینی، نحوه رفتار این جوامع با منابع و عوامل تولید که با هدف ازدیاد درآمد و در نتیجه رفع نیازهای مادی و تحصیل بیشترین رضایت مندی مورد استفاده‌های مختلف قرار می‌گیرند، روشن می‌سازد. ویژگی عمده جغرافیایی طبیعی ایران، یعنی قرارگیری در کمربند خشک کره زمین و کوهستانی بودن پهنه جغرافیایی از یک طرف و موقعیت نسبی این سرزمین در ارتباط با همجواری سایر اقوام از طرف دیگر، از جمله

عوامل مؤثر در فعالیت‌های انسانی و شکل‌گیری انواع معیشت‌های کوچ نشینی در طول تاریخ این کشور بوده و نقش بزرگی بر عهده داشته است (Molaei Hashjin, 2001). جوامع کوچ نشین واحدهای جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی مستقل هستند (Moshiri, 2000). که اساس زندگی آنان بر پایه دامداری و بهره‌برداری از مراتع بنا شده است (khaki Pour et al, 2010).

- از راهکارهای (استراتژی‌ها) ایجاد توسعه پایدار در جامعه عشایری می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- ۱- توسعه و تحول نظام تولید عشایری جهت بهره‌برداری بهینه از منابع و عوامل تولید و تأمین رفاه اقتصادی
- ۲- توسعه کیفی دامداری‌های عشایری
- ۳- حفظ و احیای و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی با مشارکت عشایر
- ۴- واگذاری مراتع به بهره‌برداران عشایری با ارائه کمک‌های فنی و اعتباری
- ۵- گسترش فعالیت‌های صنعتی در مناطق عشایری به منظور ایجاد فرصت‌های جدید شغلی و افزایش در آمد
- ۶- بهسازی و نوسازی مراکز جمعیتی موجود و ایجاد تجهیز کانون‌های جدید و آمایش و تدوین و راهبردهای توسعه فضایی
- ۷- هماهنگ سازی کوچ‌های دسته جمعی و جلوگیری از کوچ زودرس
- ۸- برنامه‌ریزی آمایش قلمروهای عشایری در چارچوب طرح آمایش سرزمین و تدوین راهبردهای توسعه فضایی

- مشکلات جامعه عشایری

از جمله مشکلات عشایر کوچنده در زمینه کوچ از دست دادن ایل راه و مسیر کوچ می‌باشد، این موضوع ضمن وارد آوردن خسارت‌های مالی و بروز مشکلات اجتماعی بسیار زیاد که در نتیجه حمل دام به صورت ماشینی از بیلاقات به قشلاقات و بالعکس است، بر سلامت دام نیز به دلیل تغییر ناگهانی رژیم غذایی و از طرفی بالا رفتن هزینه‌های دارو و خسارت ناشی از مرگ و میر دام‌ها تأثیر بسزایی دارد. علاوه بر این، حرکت ماشینی کوچ موجب از دست دادن مراتع مسیر و در نتیجه در رسیدن به مقصد (بیلاق و قشلاق) و مدت زمانی را که دام می‌بایست از مراتع موجود میان راه استفاده می‌کرد و به صورت پیاده حرکت می‌کرد تا به بیلاق و به قشلاق برسد حذف می‌گردد که این موضوع با زمان ورودی که در پروانه‌های چرا قید گردیده منافات داشته و هر ساله موجبات برخوردهای قانونی از سوی ادارات منابع طبیعی شده که نتیجه آن جرایم بسیار سنگین عشایر بخاطر ورود پیش از وقت و یا خروج دیرتر از وقت می‌باشد. از آنجا که ایل راه‌ها جزو حقوق عرفی عشایر می‌باشند و طبق قانون کسی حق تصرف یا از بین بردن آن‌ها را ندارد بایستی برای حفظ و نگهداری و معرفی آن به مراجع و تثبیت آن چاره‌ای اندیشیده شود. از دیگر مشکلات کوچ می‌توان سریع بودن کوچ ماشینی در نتیجه چرای زود رس و بهم خوردن نظام ایلی و کوچ عشایر، نبود امنیت مالی نبود آب آشامیدنی بهداشتی، نبود سیستم مناسب بیمه عمر و دام را نام برد (Fayyaz, 2004). این مشکلات باعث گردیده که عشایر با تأکید بر عدم گسیختگی وابستگی ایلی، گرایش مثبتی برای دگرگونی در شیوه تولید عشایر را داشته است. شاید این تنگناها به نحوی تأکید کننده دیدگاه‌های (Mansouri, 2001) و (Shakoor and Rezaei, 2009) که اعلام می‌دارند عشایر مناطق مورد مطالعه با تأکید بر عدم گسیختگی وابستگی

ایلی، گرایش مثبتی برای دگرگونی در شیوه تولید عشایری را دارا می‌باشند. همچنین مهمترین مشکلات خانوارهای کوچ نشین در منطقه ییلاق و قشلاق به ترتیب فراوانی، کمبود داروی دامی، نداشتن پروانه چرا، مشکلات عبور دادن دام و استفاده از مراتع، عدم دسترسی پزشک و گرانی و کمبود علوفه و جو و وجود جایگاه نامناسب نگهداری دام می‌باشد و همچنین بالا بودن میزان عرضه دام به بازارهای فروش مخصوصاً در فصل بهار و عدم حمایت دولت جهت خرید دام توسط شرکت پشتیبانی امور دام و نبود قیمت تضمینی خرید دام تولیدی عشایر، سر رسید بدهی‌های عشایر در فصل بهار و عدم توان مالی جهت پرداخت این بدهی‌ها و عدم تأمین نقدینگی کافی و مناسب توسط بانک‌ها و افزایش قیمت علوفه و عدم توان مالی جهت تأمین آن در زمان مناسب، وجود محدودیت‌های زمانی برای چرا و کوچ عشایر که باعث ایجاد فشار و سرازیر شدن دام به بازار می‌شود، عدم وجود واحدهای دام جهت پروراندی که خود مانع عرضه مجدد دام به بازار می‌شود، در این خصوص فقط واسطه فعال بوده و باعث افزایش مجدد گردش دام در بازار می‌شود. نتایج حاصل پیرامون مشکلات عمده کوچنده عشایر که ناشی از فروپاشی سلسله مراتب ایلی و نادیده انگاشتن حقوق عرفی جامعه‌ی عشایری است پس از تحلیل اطلاعات به شرح زیر جمع بندی و ارائه می‌گردد.

- ۱- از دست دادن ایل راه‌ها و مسیر کوچ ناشی از تصرف و تعرض روستاییان
  - ۲- از دست دادن ایل راه و مسیر کوچ ناشی از واگذاری مراتع به ارگان‌های دولتی و خصوصی برای ایجاد شرکت‌ها، تأسیسات و صنایع
  - ۳- مشکل کنترل عدم تعرض دام‌های عشایر به مستثنات روستاییان در حین کوچ به دلیل از دست دادن ایل راه‌ها
  - ۴- چرای زود رس مراتع روستاییان در نتیجه بالا رفتن مشکلات روستایی و عشایر به خصوص در اردیبهشت ماه
  - ۵- حمل دام به صورتی ماشینی بالا رفتن هزینه‌ها (به خصوص برای کوچندگان فاقد وسائط نقلیه) و آسیب‌پذیری شدید دام ناشی از تصادفات در زمان کوچ
  - ۶- اقدام به کوچ زودتر از موعد مقرر، جهت جلوگیری چرای مراتع از سوی روستاییان
  - ۷- سریع بودن کوچ ماشینی در نتیجه چرای زود رس و به هم خوردن نظام ایلی و کوچ عشایر
  - ۸- نبود امنیت مالی و جانی کوچندگان حین کوچ و همچنین سرقت احشام
  - ۹- نبود آب آشامیدنی بهداشتی و مشخص نبودن محل‌های تأمین آب شرب عشایر
  - ۱۰- دسترسی نداشتن به فوریت‌ها پزشکی و دامپزشکی
  - ۱۱- سیل و حوادث طبیعی
  - ۱۲- بهم ریختگی کوچ و عدم حضور مدیران تأثیر گذار در جوامع عشایری
  - ۱۳- نبود یا کمبود امکانات آموزشی فرزندان عشایر به لحاظ دارا بودن نظام کوچ
- پیشینه

مطالعات انجام شده در خصوص جامعه عشایری عمدتاً از طرف مدیریت امور عشایری اجرا گردیده است. در سال‌های اخیر مطالعات در سطح نواحی خرد به منظور گردآوری اطلاعات در حال انجام می‌باشد. امروزه اصلی ترین هدف از تغییرات رشد اقتصادی رسیدن به توسعه است (Shateri and hajipoor, 2010). در کشور ما جامعه

عشایری به عنوان جامعه سوم در کنار جامعه شهری و روستایی مطرح گردیده است که به دلیل ویژگی‌های خاص معیشتی و فرهنگی خود کوچندگی را به دنبال داشته است و عملاً از دو جامعه دیگر متمایز می‌شود (Shakoor and Rezaei, 2009). اساس زندگی عشایر کوچ نشین بر پایه دامداری است که در کنار آن به فعالیت‌های دیگری چون زراعت، ساخت صنایع دستی، و فعالیت‌های فرعی در کنار دامداری اشتغال دارند و این فعالیت‌ها در راستای حمایت و تقویت شغل اصلی یشان، یعنی دامداری است (Shateri and hajipoor, 2010). محور و زمینه اصلی فعالیت‌های اقتصادی و معیشت عشایر، متکی بر دام و دامداری است وجود دام نقش تعیین کننده و بارزی در شیوه زندگی کوچندگی دارد (Bahrami et al, 2012). از آنجا که جامعه عشایر کوچنده کشور با ۲/۲ میلیون نفر (متشکل از ۹۶ ایل و ۵۴۷ طایفه مستقل) معادل ۲/۵ درصد جمعیت کشور را تشکیل می‌دهد (Moshiri, 2000). (Seidayi, 1997) پس از طرح چهار چوب نظری و استراتژی‌های توسعه پایدار جامعه عشایری توسعه مناطق عشایری بر اساس مجتمع‌های دامداری، کشاورزی، صنعت، ساماندهی مناسب برای تداوم کوچ نشینی در قلمروهای ایلی مناسب و سیاست توسعه مناطق عشایری بر محور کشاورزی- دامپروری را پیشنهاد می‌نمایند. (Jean-Pierre Dygar, 2003) مردم شناس و متخصص کوچ نشینان بختیاری اهل فرانسه در گزارش مأموریت پژوهشی و مشاوره‌ای خود به سازمان امور عشایر ایران بر پذیرفتن اصل حفظ یک دامداری متحرک بهینه شده، ترکیب کوچندگی و رمه گردانی همراه با مشارکت عوامل اجتماعی در تمام مراحل فرآیند، هماهنگ کردن توسعه مستقیم و توسعه پایدار با وفق دادن منافع ملی و محلی، برابری بین کسانی که مایلند کوچندگی را ادامه دهند و آن‌های که مایلند این شیوه را کنار بگذارند و استفاده از تجربه فرانسه در باره رمه گردانی گوسفند تأکید می‌نماید. توسعه پایدار رویکردی جامع به بهبود بخشی کیفیت زندگی انسانها در جهت تحقق رفاه اقتصادی، اجتماعی محیطی سکونتگاه‌های انسانی است (Trojman, 2000) در این معنا توسعه پایدار فرآیندی است که با سازماندهی و تنظیم رابطه انسان و محیط و مدیریت بهره‌برداری از منابع و محیط زیست، دستیابی به تولید فزاینده و مستمر، زندگی مطمئن، امنیت غذایی، عدالت اجتماعی و مشارکت مردم را با در نظر گرفتن نیازهای نسل‌های آینده، تسهیل می‌نماید.

سوالات و فرضیه‌ها

- اگر ضرورت تحولات اساسی در زندگی عشایری را مبنای استدلال‌ها بپذیریم سوالی که مطرح می‌شود این است که این تحول با چه شیوه‌ای بایستی صورت گیرد؟ آیا کوچ تقویت گردد، آیا اسکان علاج درد است؟ یا اینکه رمه گردانی چاره ساز است؟
- در پاسخ باید گفت که هر کدام از روش‌های فوق دارای معایب و محاسنی است و هیچ کدام درد عشایر را علاج نمی‌کند. بلکه توسعه پایدار در نهایت به معیشتی پایدار تبدیل می‌گردد، بهترین گزینه است. در توسعه پایدار جوانب انسانی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی در نظر گرفته می‌شود.
- در حال حاضر اگر به دنبال توسعه پایدار نباشیم، متأسفانه منابع موجود باقی مانده را هم از دست خواهیم داد و معضلات اجتماعی و فرهنگی هم به آن اضافه خواهد شد. در این میان شاید این سوال مطرح گردد که امکانات توسعه پایدار آیا وجود دارد؟ اگر وجود دارد چگونه قابل شناسایی و سازماندهی است؟ و اصولاً چه امکاناتی برای

این نوع توسعه در حیطه فضایی آن‌ها وجود دارد؟ در پاسخ باید گفت که منابع خدادای آب و خاک (مرتفع) در حیطه فضایی این قشر است و جامعه عشایری بهره برداران اصلی آن هستند.

این پژوهش از نتایج سرشماری اجتماعی اقتصادی ۱۳۸۷ عشایر کوچنده استان فارس استفاده شده است. همچنین به روش تحقیق توصیفی - تحلیلی می‌باشد به صورت میدانی و تهیه پرسشنامه انجام شده است جامعه آماری منطقه مورد نظر ۸۵ نفر بوده است که با استفاده از فرمول کوکران ۶۰ نمونه (نفر) انتخاب گردید. برای جمع‌آوری اطلاعات چندین بازدید از منطقه مورد مطالعه انجام گرفت. روش جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از تکنیکهای مشاهده، مصاحبه و اندازه‌گیری انجام گرفت و نمونه‌گیری انجام شده از عشایر به صورت موردی و به روش تصادفی ساده بوده است. با توجه به موضوع تحقیق، جمع‌آوری متغیرهای مورد نیاز از طریق تکمیل پرسشنامه انجام گرفت و فرم‌های تکمیلی پرسشنامه پس از بازبینی و کد گذاری در نرم افزار SPSS ۱۹ آماده تحلیل شد و با پردازش و استقرار داده‌ها و بکارگیری روش‌های آماری متناسب با سطح سنجش متغیرهایی که در ادامه آمده است تجزیه و تحلیل انجام شد.

شناخت منطقه مورد مطالعه

استان فارس ناحیه پهناور کوهستانی است که ارتفاعات آن دنباله رشته کوه عظیم زاگرس می‌باشد. مجموعه کوه‌های زاگرس فارس با دره‌های عمیق و دشت‌های نسبتاً سرسبز در قسمت فارس بر روی مدار ۲۷ تا ۳۰ درجه عرض شمالی به پهن ترین ناحیه زاگرس شهرت دارد. این استان با مساحت بیش از ۱۳۳۰۰۰ کیلومتر مربع و برخورداری از سه نوع آب و هوای محسوس سرد، گرم و معتدل و ده‌ها ویژگی منطقه‌ای منحصر به فرد از مراتع ییلاقی کهمره، کاکان، آبشار مارگون، خسرو و شیرین، دشت نمدان و بکان و پوشش گیاهی سواحل رودخانه کر، قره قاج، داراب مراتع غنی شرق و جنوب کازرون و آب و هوای مساعد شهرستان ییلاقی اقلید و بخش شمال غرب استان زمینه پرورش دام و بهره‌گیری از امکانات بالقوه طبیعت را داراست. جامعه عشایر استان شامل ۳ ایل بزرگ قشقایی، خمسه و لر و ۸ طایفه مستقل می‌باشد.

جدول (۱): تعداد عشایر استان فارس بر اساس تیره و طایفه، سرشماری (۱۳۸۷)

تعداد کوچکترین رده	تعداد تیره	تعداد طایفه	تعداد طایفه مستقل	تعداد ایلات	دوره استقرار
۱۱۸۰	۱۷۷	۱۵	۸	۳	ییلاق
۱۱۸۰	۱۷۷	۲۲	۸	۳	قشلاق

Source: Research Findings, 2014

یافته‌های توصیفی تحقیق

جمعیت عشایر مورد مطالعه

طبق سرشماری سال ۱۳۸۷ جمعیت عشایر کوچنده کشور ۸۳۰.۱۸۶.۱ نفر است که ۱/۶ درصد از جمعیت کشور می‌باشد، در حالی که در سال ۶۶ جمعیت عشایر کوچنده ۲/۳ درصد از جمعیت کشور را شامل می‌شد. جمعیت این جامعه نسبت به سال مبناء ۳ درصد و تعداد خانوارها ۱۸ درصد رشد داشته و بعد خانوار از ۶/۴ به ۵/۶ کاهش یافته است.

جدول (۲): تعداد خانوار و جمعیت عشایر کوچنده استان فارس ۱۳۸۷ (بیلابی و قشلاقی)

استان	عشایر بیلابی				عشایر قشلاقی			
	خانوار	مرد و زن	مرد	زن	خانوار	مرد و زن	مرد	زن
کل کشور	۲۱۲۶۶۰	۱۱۸۶۳۹۸	۶۰۹۱۲۴	۵۷۷۲۷۴	۲۱۲۶۶۰	۱۱۸۶۳۹۸	۶۰۹۱۲۴	۵۷۷۲۷۴
فارس	۲۴۷۲۰	۱۳۲۲۴۹	۶۷۴۰۰	۶۴۸۴۹	۲۷۲۹۷	۱۴۷۷۹۰	۷۵۴۶۷	۷۲۳۳۳

Source: Research Findings, 2014

دامداری

نتایج بدست آمده از بررسی‌های انجام شده بر روی عشایر استان فارس نشان می‌دهد تنوع زیادی در دامهای عشایر وجود دارد و عشایر منطقه دام‌هایشان را تنها به وسیله چرا در مراتع تعلیف نمی‌کنند بلکه به راه‌های دیگری مانند تولید و تأمین علوفه، خرید علوفه دستی مثل یونجه، اجاره مرتع، علف پس چرا، کاه و جو، کنسانتره و نان خشک نیز برای تعلیف دام متوسل می‌شوند. وضعیت نگهداری تعداد دامها در جداول (۳ - ۶) شرح داده شده است.

جدول (۳): تعداد انواع دام جامعه عشایر کوچنده بر حسب نوع دام و استان فارس ۱۳۸۷ (عشایر دوره بیلابی)

استان	الغ و کمره		گاو میش و بچه		شتر و اسب		قاطر و استر	
	کمره	الغ	گاو میش	بچه	اسب	شتر	قاطر	استر
کل کشور	۱۶۸۴۱۸	۱۶۰۲۹	۹۲۷۱	۴۱۶۴۲	۱۷۰۹۷	۴۱۶۴۲	۱۶۰۲۹	۱۶۸۴۱۸
فارس	۲۶۰۱۷	۳۴۹	۱۲۵۹	۸۹۸	۷۷۷	۴۱۶۴۲	۳۴۹	۲۶۰۱۷

Source: Research Findings, 2014

جدول (۴): تعداد انواع دام جامعه عشایر کوچنده بر حسب نوع دام و استان فارس ۱۳۸۷ (عشایر دوره قشلاقی)

استان	الغ و کمره		گاو میش و بچه		شتر و اسب		قاطر و استر	
	کمره	الغ	گاو میش	بچه	اسب	شتر	قاطر	استر
کل کشور	۱۶۸۴۱۸	۱۶۰۲۹	۹۲۷۱	۴۱۶۴۲	۱۷۰۹۷	۴۱۶۴۲	۱۶۰۲۹	۱۶۸۴۱۸
فارس	۳۰۱۲۸	۳۶۸	۱۳۱۲	۹۵۹	۷۷۶	۴۱۶۴۲	۳۶۸	۳۰۱۲۸

Source: Research Findings, 2014

جدول (۵): تعداد گوسفند و بره و بز و بزغاله در عشایر استان فارس ۱۳۸۷ (عشایر بیلابی)

استان	گوسفند و بره				بز و بزغاله				
	جمع		یک ساله و بالاتر		جمع		یک ساله و بالاتر		
	ماده	نر	ماده	نر	ماده	نر	ماده	نر	
کل کشور	۱۳۵۸۵۶۸۹	۲۶۰۹۲۴۳	۱۸۲۹۵۲۸	۸۵۲۷۷۰۲	۶۱۹۲۱۷	۸۳۴۸۵۲۹	۱۶۶۸۹۸۱	۱۰۱۲۲۱۲	۵۱۳۸۰۴۶
فارس	۱۳۱۹۰۴۴	۲۰۹۳۲۴	۱۱۲۴۸۱	۹۳۸۲۳۹	۵۹۰۰۰	۱۵۳۳۷۳۰	۲۶۵۲۷۷	۱۴۳۱۱۱	۱۰۵۳۶۰۲

Source: Research Findings, 2014

جدول (۶): تعداد گوسفند و بره و بز و بزغاله در عشایر استان فارس ۱۳۸۷ (عشایر قشلاقی)

استان	گوسفند و بره				بز و بزغاله				
	جمع		یک ساله و بالاتر		جمع		یک ساله و بالاتر		
	ماده	نر	ماده	نر	ماده	نر	ماده	نر	
کل کشور	۱۳۵۸۵۶۸۹	۲۶۰۹۲۴۳	۱۸۲۹۵۲۸	۸۵۲۷۷۰۲	۶۱۹۲۱۷	۸۳۴۸۵۲۹	۱۶۶۸۹۸۱	۱۰۱۲۲۱۲	۵۱۳۸۰۴۶
فارس	۱۴۲۲۳۵۵	۲۱۷۹۴۰	۱۱۵۱۰۹	۱۰۲۷۳۴۲	۶۱۹۶۴	۱۶۰۵۴۱۸	۲۷۷۳۵۰	۱۴۷۷۵۴	۱۱۰۶۸۸۷

Source: Research Findings, 2014

مشاهده می‌گردد بیشتر دام‌های عشایر استان فارس در مناطق قشلاقی می‌باشند دلیل آن نیز این است که منطقه قشلاقی محل استقرار عشایر کوچ نشین سایر استان می‌باشد. گوسفند و بره با ۱۴۲۲۳۵۵ رأس و بز و بزغاله با ۱۶۰۵۴۱۸ رأس بیشترین دام را تشکیل می‌دهند. عشایر استان جهت حمل و نقل در هنگام کوچ بیشتر از حیوانات بارکش استفاده می‌کنند.

تولیدات عمده دامی

تولیدات عمده عشایر را به ترتیب دام و فرآورده‌های دامی و لبنی، محصولات زراعت و باغداری، صنایع دستی تشکیل می‌دهد. در جدول (۷) مقدار شیر تولیدی ۲۲۰۵۹۹۴۹ در استان فارس می‌باشد.

جدول (۷): مقدار تولید شیر عشایر استان فارس ۱۳۸۷ در دوره (قشلاقی)

استان	گوسفند		بز		گاو		گاو میش		شتر
	جمع	مقدار تولید شیر	جمع	مقدار تولید شیر	جمع	مقدار تولید شیر	جمع	مقدار تولید شیر	
کل کشور	۳۳۰۳۵۶۴۷۵	۱۱۸۵۵۶۶۶۸۲	۱۳۰۰۷۷۴۷۵	۷۷۸۱۸۸۳۰	۱۶۵۱۹۰۳	۲۲۴۱۵۸۵			
فارس	۲۲۰۵۹۹۴۹	۲۶۲۳۰۶۵	۱۶۸۸۳۳۰۳	۲۱۶۸۱۳۲	۳۷۱۴۴۸	۱۴۰۰۰			

Source: Research Findings, 2014

زراعت و باغداری

در روند زندگی کوچ نشینان استان فارس زراعت و باغداری به عنوان فعالیت جانبی و مکمل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. این نوع فعالیت بیشتر جنبه خود مصرفی برای عشایر دارد. شیوه خالص زندگی عشایر به طور منظم و مداوم بین منطقه ییلاقی و قشلاقی در حرکت هستند و مشکل محدودیت زمان، نبود خاک حاصلخیز و آب کافی، عدم امکان بهره وری از فناوری پیشرفته از محدودیت‌های کشاورزان و باغداران کوچ نشین می‌باشد.

جدول (۸): مساحت بهره‌برداری‌ها بر حسب استفاده از زمین عشایر استان فارس ۱۳۸۷ دوره (ییلاقی)

استان	زیرکشت محصولات سالانه و آیش		آیش		باغ و قلمستان	
	جمع	دیم	جمع	دیم	جمع	دیم
کل کشور	۱۰۵۲۴۱	۱۶۴۲۰۱	۷۸۷۳۴	۱۶۰۶۹۵	۲۰۱۸۳	۲۴۴۰۸
فارس	۲۴۴۵۳	۱۷۵۸۲	۲۱۱۰۸	۱۶۳۷۱	۵۱۰۱	۳۳۴۲

Source: Research Findings, 2014

جدول (۹): مساحت بهره‌برداری‌ها بر حسب استفاده از زمین عشایر استان فارس ۱۳۸۷ دوره (قشلاقی)

استان	زیرکشت محصولات سالانه و آیش		آیش		باغ و قلمستان	
	جمع	دیم	جمع	دیم	جمع	دیم
کل کشور	۱۱۹۸۰۱	۲۶۱۸۳۵	۹۱۳۸۳	۲۵۸۸۱۸	۱۴۲۲۴	۷۱۶۶۶
فارس	۸۸۱۷	۲۲۳۷۵	۷۲۸۰	۲۱۹۲۷	۱۴۵۲	۵۷۶۰

Source: Research Findings, 2014

یافته‌های تحلیلی و استنباطی تحقیق

تعداد دام: در خصوص تعداد دام بهره برداران ۶۲ درصد با بیشترین تعداد فراوانی ۱۲۰-۸۵ تعداد دام و ۹/۶ درصد بهره برداران با کمترین تعداد فراوانی بیشتر از ۱۵۵ دام می‌باشند و میانگین دام بهره برداران منطقه ۱۲۰ دام می‌باشد.

جدول (۱۰): توزیع فراوانی پاسخ گویان بر اساس تعداد دام

تعداد دام	فراوانی نسبی (درصد)	تعداد (بهره برداران)	فراوانی نسبی (درصد)
کمتر از ۸۵	۱۹	۱۱	۱۹
۸۵ - ۱۲۰	۸۱	۳۶	۶۲/۱
۱۲۱ - ۱۵۵	۹۳/۱	۹	۱۲/۱
بالاتر از ۱۵۵	۱۰۰	۴	۶/۹
مجموع	-	۶۰	۱۰۰
میانگین دام	-	۱۲۰	-

Source: Research Findings, 2014

سابقه بهره برداران

نتایج حاصل از نظرات پاسخ گویان نشان می‌دهد که ۲۴/۱ درصد بهره برداران مراتع کمتر از ۳۵ سال سن داشته‌اند، ۳۶/۲ درصد بهره برداران در طبقه سنی ۳۵ تا ۵۰ سال قرار دارند، همچنین میانگین سابقه بهره بردارانی که از منطقه بهره‌برداری می‌کنند ۴۵ سال می‌باشد. جدول (۱۱)

جدول (۱۱): توزیع فراوانی پاسخ گویان بر حسب سابقه بهره‌برداری

فراوانی نسبی تجمعی (درصد)	فراوانی نسبی (درصد)	تعداد (بهره برداران)	گروه سنی (سال)
۲۴/۱	۲۴/۱	۱۴	کمتر از ۳۵
۶۰/۳	۳۶/۲	۲۳	۳۵-۵۰
۹۴/۸	۳۴/۵	۲۰	۵۱-۶۵
۱۰۰	۵/۲	۳	بالاتر از ۶۵ سال
-	۱۰۰	۶۰	مجموع
-	۴۵		میانگین سابقه بهره برداران

Source: Research Findings, 2014

میزان در آمد سالانه از دامداری

نتایج حاصل از نظرات بهره برداران نشان می‌دهد که ۱۴/۸ درصد بهره برداران در آمد خود را کمتر از ۱۵ میلیون تومان عنوان نموده‌اند، ۶۶/۲ درصد بهره برداران میزان درآمد خود را ۲۰-۱۵ میلیون تومان اعلام کرده‌اند و همچنین ۱۹ درصد بهره برداران میزان درآمد سالیانه خود را بالاتر از ۲۰ میلیون تومان عنوان کرده‌اند. در حالت کلی میانگین در آمد سالانه بهره برداران منطقه مورد نظر ۱۹ میلیون تومان می‌باشد. جدول (۱۲)

جدول (۱۲): توزیع فراوانی پاسخ گویان بر اساس میزان درآمد سالانه از دامداری

میزان درآمد (میلیون تومان)	تعداد (بهره برداران)	فراوانی نسبی (درصد)	فراوانی نسبی تجمعی (درصد)
کمتر از ۱۵	۸	۱۴/۸	۱۴/۸
۱۵-۲۰	۳۹	۶۶/۲	۸۱
بالاتر از ۲۰	۱۳	۱۹	۱۰۰
مجموع	۶۰	۱۰۰	-
میانگین درآمد	۱۹		

Source: Research Findings, 2014

تعیین میزان ساختار اقتصادی

نتایج حاصل برای ساختار اقتصادی نشان می‌دهد که ۲۰/۷ درصد قسمت‌های اندازه‌گیری شده در طیف خیلی کم قرار دارد، ۱/۷ درصد قسمت‌های اندازه‌گیری شده در طیف خیلی زیاد قرار دارد و بیشترین درصد مربوط به طیف کم می‌باشد که ۳۹/۷ درصد منطقه در طیف کم قرار دارد. جدول (۱۳)

جدول (۱۳): توزیع فراوانی قسمت‌های مختلف منطقه اندازه‌گیری شده منطقه مورد مطالعه بر حسب میزان ساختار اقتصادی

میزان ساختار اقتصادی	مقیاس طیف لیکرت	قسمت‌های اندازه‌گیری شده	درصد	درصد تجمعی
۵-۹	خیلی کم	۴	۶/۹	۶/۹
۹/۱-۱۳	کم	۲۹	۴۸/۳	۵۵/۲
۱۳/۱-۱۷	متوسط	۱۵	۲۴/۱	۷۹/۳
۱۷/۱-۲۱	زیاد	۱۰	۱۷/۲	۹۶/۶
۲۱/۱-۲۵	خیلی زیاد	۲	۳/۴	۱۰۰
مجموع	-	۶۰	۱۰۰	-

Source: Research Findings, 2014

- رابطه بین میزان تعداد دام با ساختار اقتصادی

نتایج بین آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین تعداد دام با میزان ساختار اقتصادی رابطه معنی داری وجود دارد ($r = 0/302$ و $p \leq 0/021$) یعنی هر چه تعداد دام عشایر افزایش یابد در نتیجه میزان ساختار اقتصادی بطور مستقیم بالاتر خواهد بود.

- رابطه بین میزان سابقه بهره‌برداری با ساختار اقتصادی

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین سابقه بهره‌برداری با ساختار اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد ($r = 0/551$ و $p \leq 0/001$) یعنی بین میزان درآمد دامداری با ساختار اقتصادی رابطه مستقیم وجود دارد.

- رابطه بین میزان درآمد از دامداری با ساختار اقتصادی

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین میزان درآمد از دامداری با ساختار اقتصادی رابطه منفی معنی داری وجود دارد ($r = 0/329$ و $p \leq 0/012$) یعنی بین میزان درآمد از دامداری با ساختار اقتصادی رابطه مستقیمی وجود دارد.

نتیجه‌گیری

نقش عشایر کوچ نشین در چندین مؤلفه از جمله دامداری و کشاورزی مورد بررسی قرار گرفت که بر اساس آمارها سهم سالانه تولیدات اقتصادی کوچ نشینان استان فارس در بخش تولیدات دامی سالانه ۱۸۰۰۰ تن گوشت قرمز و ۴۲۳۷۹ تن شیر و دیگر فرآورده‌های لبنی ۲۰۲۰۲ تن و ۱/۵ تن الیاف دامی (پشم و مو) و تولید علوفه ۲۴۰۰۰ تن و محصولات باغی ۸۳۰۰۰ تن و محصولات رزاعی ۹۲۱۷۴ تن و همچنین میزان تولیدات جامعه عشایری فارس در صنایع دستی ۱۶۸۷۸۰ مورد می‌باشد و نتایج مطالعه حاضر حاکی از آن است که: هر چه میزان درآمد بیشتر باشد ساختار اقتصادی نیز قوی تر می‌شود و هر چه سابقه بهره‌برداری بیشتر باشد، به طبع آن در میزان درآمدی اقتصادی تأثیر مستقیم دارد. پس باید توجه داشت که نظام عشایری ایران به علت تحولات دهه‌های اخیر دستخوش دگرگونی‌های زیادی شده است و در آینده‌ای نزدیک ساختار آن به کلی رو به انهدام خواهد رفت. گرچه برخی از این نابسامانی‌های مرتبط با زندگی عشایری ابعاد جهانی دارد و به موازات پیشرفت‌های شگرف صنعتی دنیای امروز، اجتناب ناپذیر است. اما ضروری به نظر نمی‌رسد که با اجرای برنامه‌های بدون مطالعه روند آن تسریع شود. ممکن است تصور شود این نظام در چارچوب توسعه و پیشرفت امروزی نمی‌تواند جایگاهی داشته باشد ولی باید توجه داشت که هیچ گونه توسعه‌ای بدون اتکا به جنبه‌های تاریخی آن و بدون تجربیات گذشتگان نمی‌تواند پایدار باشد و بدون تردید نظام عشایری در این رابطه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است بنا بر این در این رابطه پیشنهاد می‌شود: که نظام عشایری متناسب با پیشرفت‌های امروزی حفظ شود و نیازهای جامعه عشایری باید در قالب ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن‌ها تأمین و از هر گونه حرکتی که مغایر با فرهنگ آن‌ها است خودداری شود و حمایت‌های مالی و خدماتی باید به صورت منطقه‌ای برنامه‌ریزی شود و الگوهای خاص برای هر ایل یا طایفه با توجه به ساختار و قلمرو آن‌ها طرح ریزی شود و برنامه‌های کوتاه مدت و میان مدت توسعه در جهت بهبود و پایداری وضع این قشر می‌تواند بسیار متنوع باشد و انواع متعددی را در بر گیرد که برخی از آن‌ها عبارتند

از: تأمین علوفه، تأمین نیازهای بهداشت دام، و خدمات آموزشی بهداشتی، ارائه خدمات جهت بهبود صنایع دستی و دیگر فعالیت‌های جنبی در عشایر استان فارس می‌باشد. در خاتمه توجه به این نکته ضروری است که توسعه پایدار عشایری و ایجاد تعادل بین مناطق عشایری و غیر عشایری در استان فارس نه تنها به تغییر در نظام درونی مناطق عشایری وابسته نبوده بلکه به شکل پیچیده‌ای با دنیای خارج یعنی نواحی شهری و روستایی پیوند دارد بنابراین دستیابی به هدف توسعه پایدار در جامعه عشایری استان فارس نیازمند نگرش سیستمی به جوامع سه گانه شهری، روستایی و عشایری است.

References

- Amanullahi, B. (2003): "decline in Iranian nomadic and sedentary tribes of nomads' national studies, Issue I (row 17). Pages 53.
- Anjam rooz, S. (2006), "theoretical independence of the nomads in the mountain valley of Jiroft", Journal of Archaeological Research, Issue XVI, pp. 61.
- Bashiri, A. and Babai, M. (2012): "tribal councils promotion of development", National Conference tribes, order and security, Ardabil, Volume I, Ss86- 82.
- Bahrami, A, et al. (2012): "Analysis of the effects of drought on livelihood security and tribal Bardsir city", the first national conference of tribal and order and security, the first volume.
- Khaki Pour, L. et al. (2010): "The level of farm income ranges tribal families Homian Basin Case Study", Ss437-430.
- Dygar, Jean-Pierre. (2003): Il-populated areas of sustainable development, publication of a man, Number Six, Ss147- 176.
- Rahimi, S, and Sadeghi, S. (2004): "calculate and analyze the factors affecting the performance of assigned management plans (private pasture), Journal of Agricultural Economics and Development, Special productivity and efficiency
- Zahedi, sh. and Ibrahim Poor, H. (2011): governance based on sustainability (with an emphasis on environmental protection), the publisher, Tehran.
- The tribal affairs, years (84 in 2003).
- Management Planning Country (2003).
- Shateri, M. and hajipoor, M. (2010): new approaches in human society Quarterly, Issue II, Ss17-1. second year (2).
- Shakoor, A. and Rezaei, M. (2009): "Evaluation and comparing the production in Firovzabad measure and its tendency to change livelihood," Journal of innovative approaches in human geography,
- Seydai, S, A. (1997): Iranian nomadic community sustainable development in the future, Journal of Literature and Languages, pp. 100- 83 .
- Ali poor, L. and Eisaei, H. (2010): Market nomadic multi-functional: a step sustainability of life of nomads, 1 (14), Ss149-172.
- Fayyaz, M. (2005): "An over view of the history of planning in the rangelands of Iran research", congress and festival pasture and rangeland, Khorasan.
- Ghanbari, A. (1887): Productivity in nomadic tribes, thesis MA in Economics, University of Shiraz.
- Mohebi, A. (2012): "Analysis of the major problems of Nomads", the first national conference of tribal, order and security, Ardabil, first year, first issue, Ss119-15.
- Statistical Center of Iran, the detailed results of social and economic census of nomads, Salhay66-77-1387, press the Statistical Center of Iran.
- Moshiri, R. (2000): Nomadic Foundations and Iran, the publisher, Fifth Edition, Tehran.
- Mansouri, M. (2001): "Comparison of production in the fields of economy, nomadic groups and their tendency to change in the mode of production Jalali tribe northwest tribal Case Study," Journal of Social Sciences, Shiraz University, 19 (1), Ss72-60.
- Molaei Hashjin, N. (2001): "Principles nomad, geographical distribution and forms of nomadism in Gilan (A Case Study of Islam)," Geographical Journal, 43, Ss1-13.
- Torj man. Sherri,2000." The Social Dimension of Sustainable Development", Caledon Institute Social policy.p2.
- Rodrigue. jean- pual,2009."Sustainable development", Dept. of Global studies & Geography, Hoftra.p2. university.